

BJÖRN ÖSTBRING

NATIONAL STATEN

**EN ESSÄ OM LIBERAL
NATIONALISM OCH
SVERIGES FRAMTID**

fri tanke

MINA FÖRÄLDRAR träffades 1979 under en kväll på dansstället Sandra i Kalmar. Hon, en sjuksköterska, aktiv i Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK) inom landstingspolitiken och med en plansch på Lenin hemma på toaletten. Han, en egenföretagare, som drev ett lastbilsåkeri i tredje generation. De stod ofrånkomligen på olika sidor i den övergripande konflikt som mer än andra har präglat Sverige sedan demokratins genombrott: frågan om statens omfattning och makt respektive det privata ägandets och företagandets villkor och frihet.

Politisk mobilisering och opinionsbildning från båda politiska läger i denna konflikt resulterade under loppet av 1900-talet i en samhällsmodell som utgjorde ett slags kompromiss. Trots ömsesidig skräckpropaganda – kapitalismen är förslavande och utsugande, välfärdsstaten är fördummande, passiviserande och ekonomiskt ohållbar – så uppkom till slut en tämligen bred samstämmighet om att kombinationen av en marknadsekonomi och offentliga välfärdsåtaganden

är en rätt bra samhällsmodell. Sverige blev en »kapitalistisk välfärdsstat«, för att använda nationalekonomen Andreas Berghs begrepp.

Den där Leninplanschen kunde ha ointetgjort min existens. Den ekonomisk–politiska konflikten i Sverige var stundtals hätsk och polariserad, och präglade utan tvekan människors identiteter, vänkrets och val av partner. Men tack och lov har både enskilda individer och samhällen en förmåga att leva med åsiktsskillnader, och att hitta kompromisser när sådana behövs. Personligen sätter jag stort värde vid den historiska kompromiss som uppstod: en samhällsmodell som lyckas kombinera insikten om marknadsekonomins nödvändighet för välstånd och individuell frihet med insikten om det offentligas viktiga roll i att tillgodose grundläggande behov och göra levnadsvillkoren mer jämlika. Det är en sinnrik arbetsfördelning och balansgång i den grundläggande konflikt mellan ekonomisk frihet och sociala hänsyn som har präglat moderna samhällen ända sedan den industriella tidsålderns födelse.

*

Den socioekonomiska och ekonomisk–politiska konfliktdimensionen är som bekant inte längre lika dominerande i svensk politik. Frågor om identitet, normer

och värderingar har fått en större sprängkraft. Den vanliga höger-vänster-skalan kompletteras allt oftare med en skala som försöker fånga denna kulturella konfliktdimension, där ena sidan präglas av livsstilsliberala värderingar, individualism och universalism, medan den andra sidan präglas av mer traditionella värderingar, betoning av gemenskap och respekt för normer och auktoriteter. När jag gick på gymnasiet åren runt millennieskiftet var det en persons placering på den ekonomiska höger-vänster-skalan som definierade personen politiskt. Under mitt vuxna liv har tyngdpunkten successivt förskjutits, och för väldigt många människor är nu frågor om kultur i vid mening mer betydelsefulla.

Utvecklingen avtecknar sig också i partipolitiken: tydligaste exemplet är regeringsbildningen 2018–2019 då Sverige fick en regering som i praktiken byggde på att den ekonomiska och sociala konfliktdimensionen betraktades som sekundär. Med mycket motvilja och knotande stödde motpolerna på den ekonomiska skalan, Centerpartiet och Vänsterpartiet, samma regering – en utveckling som med 1900-talets politiska historia i bakgrunden måste ses som exceptionell.

Vår tids ökande motsättningar inom den kulturella konfliktdimensionen tycks riskera att leda till en ännu högre konfliktnivå än vad ekonomisk-politiska motsättningarna gjorde under 1900-talet. Jag är faktiskt rädd att det så kallade kulturkriget till slut kan komma

att riskera både samhällsfreden och demokratin. En orsak till rädslan är att dessa konflikter upplevs vara mer direkt existentiella. Därtill är de värden som står på spel inte självklart lika delbara som de materiella resurser som ofta är avgörande inom den ekonomiska dimensionen. Utrymmet för kompromisser och förhandling kan te sig mindre. Men samtidigt förstoras och förvärras dessa problem i onödan av de begrepp och föreställningar som ofta förekommer i analysen av den kulturella konfliktdimensionen i allmänhet, och kring nationalism i synnerhet.

Exempelvis har den så kallade GAL-TAN-skalan fått ett mycket stort genomslag i den offentliga debatten. Skalan utgår från att människors och partiers åsikter och attityder drar antingen åt ett håll som kan representeras av positionerna Grön, Alternativ, Libertariansk, eller åt ett håll som kan sammanfattas med positionerna Traditionell, Auktoritär, Nationalistisk. Problemet med GAL-TAN är inte primärt de konkreta enkätfrågor och mått som används för att fånga upp olika attityder och åsikter längs den kulturella konfliktdimensionen. Problemet ligger i att valet av namn på positionerna på skalan inbjuder till felaktiga analyser av det politiska landskapet och tänkbara åsiktskombinationer. Tycker en person att svensk narkotikapolitik nått vägs ände och att legalisering av cannabis nog är lämpligt, ja då hör personen till lägret »libertarianer«. Tycker en person

att svenskt rättsväsende visat sig oförmögen att hantera gängbrottsligheten och att en strängare straffskala nog är önskvärd, ja då hör personen till det »auktoritära« lägret i debatten. Det är ungefär som om höger-vänster-skalan skulle börja kallas »kommunism-laissez faire-skalan«, och ge upphov till dagspolitiska analyser av slaget: »I och med utspelet om stärkt reglering och begränsning av friskoleföretagen är det tydligt att Socialdemokraterna går i kommunistisk riktning«, eller »Den tidigare alliansen av *laissez faire*-partier bröts definitivt isär 2018 då ett av partierna började samarbeta med kommunistisidan i svensk politik«. En sådan skala vore förstås extremt fördummande, men när det kommer till den kulturella konfliktdimensionen är det precis en sådan politisk skala som fått genomslag bland debattörer, politiska kommentatorer och den intresserade allmänheten.

Särskilt den ena polen på skalan, TAN, definieras av värden och positioner som är behäftade med kraftigt negativa associationer och som av många ses som knappt legitima. När allt kommer omkring brukar »auktoritär« ses som den direkta motsatsen till ett liberalt, demokratiskt och öppet samhälle, och begreppet »nationalism« förknippas ofta med stöveltramp, främlingsfientlighet och etniska utrensningar – inte minst när begreppet placeras i sällskap med »auktoritär«. Om dessa associationer antas ge en rättvisande beskrivning av den kulturella

konfliktdimensionen, är det då ens moraliskt försvarbart för någon som betraktar sig som liberal eller progressiv att kompromissa med meningsmotståndare?

Hur mycket som kan skyllas på GAL-TAN är svårt att avgöra, men vi har hursomhelst ett politiskt landskap och en debatt som präglas av oförsonlighet. Liberala opinionsbildare har ofta utnämnt nationalismen till sin huvudfiende, och från motsatt håll har Jimmie Åkesson och andra ledande nationalister annonserat att liberalismen är rörelsens huvudfiende. Enligt den ena sidan anses nationalismen per definition utgöra ett hot mot demokratin och mot alla liberala landvinningar, enligt den andra är liberalismen en ideologi som strävar efter att undergräva nationalstaten. Vanliga stackars medborgare ombeds att välja läger i detta idépolitiska landskap som aktörerna har målat upp. En mittenposition eller kompromiss, motsvarande exempelvis socialliberalismen på den ekonomiska skalan, lyser med sin frånvaro.

*

Egentligen är det märkligt att vi hamnat där vi hamnat. Ett av skälen till att den ekonomiska konfliktdimensionen var dominerande under andra halvan av 1900-talet var att det rådde betydande konsensus kring många andra potentiella stridsfrågor. I den

inflytelserika boken *Från idéer till idyll* (1966) beskrev statsvetaren Herbert Tingsten hur politiken under efterkrigstiden hade blivit mindre konfliktfylld jämfört med de tidigare decenniernas ibland våldsamma politiska kamp. Mest befriad från djupa konflikter var de skandinaviska länderna. De materiella förbättringarna hade mildrat de sociala och ekonomiska spänningarna, vilket medförde att de tidigare decenniernas radikala förslag till omdaning i den ena eller andra riktningen började förefalla verklighetsfrånvända och otidsenliga. Därtill hade befolkningens ovanligt höga kulturella homogenitet besparat de skandinaviska länderna uppslitande konflikter kring språk och politisk representation. Område efter område i det politiska livet präglades av »de skarpt skilda värderingarnas försvinnande«.

Ett sådant område utgjordes av själva styrelseskicket; de demokratiska idealen hade under första halvan av 1900-talet kommit att bli till en »överideologi« i svensk politik, omfamnad av politiker från vänster till höger. Som Tingsten uttryckte det: »Man är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist«.

Tanken om demokrati som en överideologi har blivit vida känd. Mindre känt är att Tingsten hävdade att svensk överideologi rymde ytterligare en komponent. Tidsperioden som Tingsten analyserade hade även präglats av att konservativa filosofer och tänkare bidragit till att idén om nationen som den politiska

gemenskapens grund fått genomslag. I frågan om att betrakta samhället som en nation, konstaterade Tingsten, hade den konservativa ideologin »segrat« och dess synsätt förvandlats till allmängods. En avgörande faktor var att de stora totalitära ideologierna och deras stater ställde de demokratiska nationalstaterna inför ett existentiellt hot, och medförde till slut att alla demokratiska partier slöt upp bakom behovet av ett militärt försvar och värdet av nationell suveränitet. Som bekant bröt Socialdemokraterna med marxismens internationalism och valde att anamma en egen version av den ursprungligen konservativa idén om ett *folkhem*. Även ledande liberaler och antinazister som Torgny Segerstedt och Vilhelm Moberg hyste en nationell samhällsuppfattning och politisk åskådning. Från att primärt ha varit en angelägenhet för högern hade sedan alla demokratiska partier anammat en retorik som innefattade »deklarationer om nationell sammanhållning«, på motsvarande sätt som de demokratiska idéerna hade gått från att i huvudsak vara ett socialdemokratiskt och liberalt ideologiskt projekt till att bli till allmänt vedertagna honnörsord.

Stora delar av Sveriges 1900-tal präglades således av konsensus kring två av politikens verkliga grundfrågor: styrelseskickets karaktär och den politiska gemenskapens grundval. *Demokrati inom ramen för en nationalstat* – så skulle den svenska överideologin kunna sammanfattas. Något reellt politiskt motstånd

mot någon av de två komponenterna existerade inte. Det var mot denna bakgrund som svensk politik till så stor del har kommit att utspela sig på den ekonomiska höger-vänster-skalan. När konsensus hade etablerats kring de viktigaste demokratiska processerna, och då den sociala verkligheten motsvarades av ett mycket dominerande majoritetssamhälle vars väl och ve var politikens ledstjärna, fanns små chanser att andra frågor än de ekonomiska och sociala skulle politiseras och uppfattas vara avgörande.

De inledande decennierna av 2000-talet skiljer sig på många sätt från decennierna runt 1900-talets mitt. Både sett till social verklighet och idépolitik är nationalstaten Sverige i gungning. Sverige utmärker sig inte längre som ett ovanligt homogent land sett till befolkningens språk och etnicitet, utan snarare som ett land med ovanligt hög andel invandrare och etnisk mångfald. Och frågor om det offentliga förhållande till samhällsmedlemmarnas identitet, språk och kulturella tillhörighet – frågor som tidigare i hög grad varit avgjorda och hörde till överideologin – dominerar nu den politiska debatten. Vi tycks således vara mitt uppe i en mycket grundläggande politisk konflikt. Vad för slags politisk sammanslutning bör Sverige vara?